

Půlstoletí archeologického výzkumu v Bylanech

S Ivanem Pavlů nejen o tom, jak naše nedávná minulost ovlivňovala výzkum minulosti dávné

Neolitický sídelní areál Bylany (poblíž Kutné Hory) byl objeven v 50. letech 20. století. V letech 1955 – 1964 a 1966 – 1967 se zde uskutečnil velkoplošný archeologický výzkum. Na ten navázaly v letech 1977 – 1980 a 1990, 1993 a 2004 menší odkryvy. Celkem bylo odkryto 7 hektarů pozůstatků osídlení z období kultury s lineární keramikou (LBK) a následné kultury s vypíchanou keramikou (STK). Výzkum v Bylanech se stal jedním z nejdůležitějších odkryvů sídelního areálu neolitické kultury LBK v Evropě.

Pracoviště v Bylanech zaměřené na výzkum neolitu má dlouhou tradici a respekt u nás i v zahraničí. Které generace badatelů jej tvořily?

Bylanská základna byla vybudována v roce 1957 pro potřeby neolitického programu započatého v roce 1956, který byl proponován na následujících 5 let po předcházejících třech letech sondáží. Předpokládalo se, že každý rok bude možno prozkoumat ca 1 ha sídliště, jehož rozsah se odhadoval zhruba na 5-6 ha. Základna s celoročním provozem měla umožnit v zimním období průběžné laboratorní i teoretické zpracování nálezů získaných v každoroční kampani. První generaci archeologů tvořili v té době vedoucí výzkumu B. Soudský a jeho asistentka M. Zápotocká.

K nim by bylo možno připojit řadu

jmen tehdy nastupujících mladých badatelů v Archeologickém ústavu, z nichž mnozí se podíleli jako asistenti: E. Čujanová, V. Moucha, K. Motyková, A. Rybová, Z. Smetánka, vedle několika studentů archeologie.

Původní program musel však být velmi brzy modifikován, protože se ukázalo, že sídliště je mnohem větší a bylo zřejmé, že nebude moci být v jedné generaci prozkoumáno. Rovněž zpracování nálezů bylo mnohem náročnější, než aby mohlo být hotovo do začátku další sezóny. Proto se okolo výzkumu v týmu B. Soudského soustředilo několik začínajících

archeologů, kteří v tomto prostředí zpracovávali svoje disertace. Ti vytvořili druhou generaci badatelů,

i když někteří se později věnovali jiným tématům. K nim patří podle roku absolutoria: S. Vencel (1959), I. Pavlů (1961), T. Velímský (1969) a z university v Edinburghu R. Tringham (1969).

Vlastní terénní výzkum skončil v sezóně 1967 a těžiště činnosti v Bylanech se pod novým ředitelem Archeologického ústavu, jímž se stal v roce 1962 J. Filip, přesunulo do oblasti zpracovávání a dokumentace nálezů. B. Soudský odešel v r. 1971 do Francie, kde později zemřel (1976). Formálně zůstal vedoucím výzkumu v Bylanech až do konce roku 1973, kdy byl jeho další pobyt v zahraničí označen za nelegální, a proto jsem byl od r. 1974 pověřen vedením expedice. Badatelský tým byl v tomto období doplněn o M. Zápotockého, který dosavadní neolitický program rozšířil na období eneolitu a prováděl spolu s M. Zápotockou v následujících letech výzkum výšinných sídlišť Dánska a Cimbura.

Třetí generaci badatelů tvoří absolventi, kteří spolupracovali déle se základnou, nebo tam i krátce pracovali a specializovali se na otázky neolitu: M. Vávra (1973), J. Rulf (1975),

M. Popelka (1983), R. Šumberová (1989). J. Rulf nastoupil v roce 1977 aspiranturu s úvazkem v Bylanech a byl později v roce 1988 pověřen řízením základny. Pod jeho vedením se po roce 1989 uskutečnil ještě tříletý projekt terénního výzkumu neolitického rondelu, na kterém spolupracovala také M. Midgley z university v Edinburghu (1990-1993). V současnosti se původní neolitický program Bylan stal součástí regionálního pracoviště v Kutné Hoře, které řídí R. Šumberová. Toto pracoviště se zabývá soustavnou archeologickou památkovou péčí v regionu a zpracovává grantové projekty, které jsou sem směřovány.

Čtvrtou badatelskou generaci navazující dnes na dosavadní tradici představují doktorandi P. Května a M. Končelová. V r. 2004 se uskutečnil v Bylanech zatím poslední terénní výzkum v rámci investorských akcí při příležitosti výstavby rodinných domů na dosud neprozkoumané části sekce B.

V průběhu doby se měnila koncepce a priority archeologie v naší zemi, jak se tyto proměny promítly do výzkumu a orientace pracoviště Bylany?

To, co tak hezky nazýváte koncepce a priority české archeologie, bylo nepochybně velmi

■ Ivan Pavlů (vlevo) se spolupracovníky před základnou v Bylanech.

ovlivněno zvenčí politickými osudy našeho státu za posledních šedesát let. Nevím, jestli právě na ně narážíte, ale sám se necítím být povoláný tuto stránku historie jednoho malého archeologického pracoviště hodnotit. Spíše můžeme hovořit o proměnách archeologických teorií a metod, které se v tomto období uskutečnily a se kterými se spolupracovníci bylanského výzkumu museli při své badatelské práci vyrovnávat.

Zpočátku to byly především teoretické představy B. Soudského, který v Bylanech hodlal uskutečnit svoje v té době nekonvenční představy týkající se jak provádění výzkumu v terénu, tak i jeho následného zpracovávání. Jeho ideje nebyly přitom kladně přijímány všemi nadřízenými ani kolegy. Pamatuji, že na obvyklých komisích byl často kritizován například za provádění velkoplošného odkryvu buldozerem, což je dnes zcela běžné. Jeho hlavní oporou v tomto směru byl především J. Böhm, který zajížděl do Bylan poměrně často a vedl s ním živé teoretické debaty přímo nad odkrývanými objekty.

Počáteční idea kompletního výzkumu jedné lokality byla v období krátce po válce přijímána jako základní předpoklad možného řešení tehdy aktuálních chronologických otázek, ale i řady dalších problémů. V případě Bylan šlo např. o uspořádání sídliště, jeho ekonomickou i společenskou strukturu, kultovno i náboženské představy jeho obyvatel aj. B. Soudský vycházel ze základního teoretického modelu cyklického zemědělství, který byl ovšem již koncem padesátých let odmítnut především ze strany zahraničních archeologů, věnujících se vykopávkám velkých neolitických sídlišť v Holandsku a Německu. B. Soudský též prosazoval důslednou analýzu artefaktů založenou na terénních pozorováních. V neposlední řadě přišel již koncem padesátých let s vizí automatického statistického zpracování nálezů, založeného na odpovídajícím

cím popisném systému a matematických metodách.

Se změnami priorit, jak říkáte, souvisely ovšem významně změny ve financování bylanské základny. Zatímco do konce šedesátých let dostačoval každoroční rozpočet na pokrytí celého provozu pracoviště, v sedmdesátých a osmdesátých letech byly finance omezeny zhruba na polovinu předcházejícího stavu prakticky bez zdrojů na terénní výzkum. Terén se proto omezil na krátkodobé sondáže nebo zjišťovací výzkumy, jejichž cílem bylo zařazení bylanského neolitického sídliště do rámce regionu, popřípadě získání srovnávacích nálezů například z Plzeňska nebo jižních Čech. V areálu Bylan jsme též hledali pohřebiště, které bylo nalezeno až v roce 1977. Na pokračí areálu již na katastru obce Miskovice bylo prozkoumáno menší birituální pohřebiště kultury s vypíchanou keramikou. Jednoduché postupy prospekce, které jsme v popisovaném období používali, by se dnes řadily k okruhu krajinné archeologie, nebo destruktivních metod.

I v této době se pokračovalo v budování informační databáze, jež započalo programově v roce 1970 a jehož uskutečnění zabralo plných sedmnáct let. Výsledkem byla řada nálezových katalogů, kterou jsem dokončil v roce 1989 spolu s M. Zápotockou. Podílel se na nich jako statistik Ondřej V. Soudský (syn B. Soudského), jenž tehdy pracoval ve výpočetním středisku ČSAV. Vzpomínáme na dobu sálových počítačů typu Tesla 200 z konce šedesátých let jako na pravěk informační společnosti. Na druhé straně to však byla dobrá průprava pro pozdější nástup osobních počítačů a všech důsledků s tím spojených. Dnes je tato bylanská databáze o rozsahu řádově statisíce záznamů k dispozici na CD a na základě stručných licenčních podmínek poskytována všem vážným zájemcům. Podobně i celý nálezový fond se připravuje k dalšímu vyu-

žívání ve studijním depozitáři pracoviště v Kutné Hoře, neboť soudím, že jeho informační obsah není stále vyčerpán.

Především pro nedostupnost nové literatury a absenci zahraničních styků ovlivňovaly měnící se archeologické teorie a metody bylanský program jen v omezené míře nebo se zpožděním. Například „Nová archeologie“ L. Binforda ze šedesátých let se zde podobně jako v celé české archeologii prakticky neprojevila. Snahy o exaktnější matematickou formulaci dat i problémů byly inspirovány spíše vlivem francouzské matematicko-archeologické školy, s níž byly navázány krátkodobé kontakty v letech 1967-1969. Etnoarcheologie W. Longaca a jeho současníků paralelní s druhou bylanskou generací se dostává do bylanských prací a projektů teprve v současné době. Zájem o přírodní prostředí charakteristický pro procesuální archeologii měl být uspokojen kandidátskou disertací J. Rulfa, ale neprojevil se zásadnějším použitím teorií a prostředků biologické archeologie. V tomto směru má bylanský program i v současnosti stále velký dluh.

Jen v osmdesátých letech probíhaly v Bylanech minisemináře, na nichž se mohli mladší kolegové vzájemně seznamovat s některými novými proudy v archeologii často na základě literatury získávané pomocí soukromých prostředků. Pozornost m.j. vzbudil mezi účastníky referát M. Kuny o pracích M. Schiffera. Bylo to na počátku osmdesátých let, kdy se mnozí poprvé dozvěděli o problematice formativních procesů. Ale teprve dnes zhruba po dvaceti letech dokončujeme spolu s P. Květinou projekt zaměřený na prostorovou analýzu artefaktuálního odpadu na neolitickém sídlišti v Bylanech.

Pracoviště Bylany sjednocuje ve své činnosti práci terénní i teoretickou. Čím vším podle Vás je nebo musí být v současnosti archeologie?

Dalo by se odpovědět jednoduše, že archeolog musí stále ještě být zcela všestranným univerzálním badatelem, přestože v současnosti dochází již živelně k určité dělbě práce i uvnitř archeologie. V terénu musí být dobrým pozorovatelem, který zachytí všechny nové situace i při rutinních výzkumech na lokalitách, které podle některých názorů jen opakuji staré známé poznatky. Pokud se spokojí s technickým provedením, jaké nabízejí dnes dostupné komerční firmy, riskuje, že skutečně nic nového neobjeví. Na druhé straně ovšem musí zůstat obezřetný k senzačním nálezům, které nakonec vůbec žádnou senzaci nemusí přinášet.

Musí být zručný při manipulaci s artefakty například v laboratoři a mít rozmyšlen jasný postup, který požaduje na svých spolupracovnících. Měl by vědět, že žádná improvizace se mu nevyplatí. Měl by umět artefakty a jejich souvislosti dostatečně analyzovat. Soudím, že vlastní archeologická analýza nálezů je u nás dodnes stále podceňována. Za analýzu bývá vydáván, jak lze soudit podle mnohých diplomních prací z posledních let, podrobnější popis někdy doplnovaný snůškou analogických nálezů. Což je metoda, kterou v Bylanech kritizovala již první generace před padesáti lety.

Jestliže na vrchol archeologického badatelského úsilí položíme teoretickou práci a syntézu poznatků, potom to neznamená, že každý archeolog musí slepě opakovat téze svých učitelů. Měl by umět rozlišit, co je v nich použitelné pro jeho vlastní práci a co si musí doplnit sám vlastní a bolestivou myšlenkovou činností. V tomto smyslu by měl být také dostatečně sebekritický a přiznat, že prostě něco nejde, když archeologie v řadě otázek selhává, pokud je odkázána jen na vlastní prostředky. Pokud se může opřít o jiné vědní obory, nejen přírodní ale i historické, měl by archeolog disponovat stejnou mírou kritičnosti

při přejímání cizích výsledků. Vedle teoretických schopností by archeolog měl mít i řadu praktických dovedností, organizačních, manažerských, právních, ekonomických aj. A když už nemůže obsáhnout všechno najednou, měl by umět alespoň správně využít pomoc svých spolupracovníků, kteří jsou lepší v některých z těchto dovedností.

Veřejnost je informována o úspěších našich egyptologů nebo podílu našich badatelů na zkoumání dějin starověké Mezopotámie. Ale ani naše archeologie pravěku není v zahraničí zcela bez aktivit. Můžete nám o tom říct něco bližšího?

Již delší dobu sledujeme úsilí o obnovení tradice předovýchodní archeologie z doby B. Hrozného. Doufám, že se to podaří v rámci nové organizace na Západočeské universitě v Plzni. Snaha ovšem předpokládá, že budou zajištěny odpovídající prostředky, což je dnes možné jen prostřednictvím grantů nebo specializovaných programů, které vypisuje např. MŠMT. Podobný projekt je součástí výzkumného záměru, který se začíná realizovat na Masarykově universitě v Brně. V Archeologickém ústavu v Praze se nepředpokládá institucionalizace mimoevropské archeologie, přestože tam kdysi podobné oddělení existovalo. Spíše by mohly být podporovány individuální nebo týmové projekty.

Za přispění Mellonovy nadace jsem sám získal již před šesti lety podporu na cesty do Turecka, kde dodnes spolupracuji na výzkumech Istanbulské university v oblasti západní Kapadocie. Na této spolupráci se v současnosti podílí také J. Řídký, který, jak doufám, přispěje k té zmiňované myšlence obnovy tradic orientální archeologie u nás. Byla to ostatně již od počátku jedna ze základních myšlenek, která byla spojena s teoretickým programem bylanského výzkumu, protože B. Soudský koncem čtyřicátých

let studoval předovýchodní archeologii a byl zastáncem tehdy platné hlavní teorie o původu středoevropského neolitu na Blízkém Východě.

V současnosti dochází k rapidnímu nárůstu počtu archeologických informací, které jsou získávány záchrannými výzkumy v reakci na boom stavebních aktivit poslední doby. Jak se s touto skutečností vyrovnává teoretická rovina archeologického studia?

V současné době se v Archeologickém ústavu v Praze dokončuje kompendium českého pravěku, které bylo původně zamýšleno jako nová syntéza, jež by nahradila předcházející známou jako PDČ (Pravěké dějiny Čech). Ukázalo se však, že společný a jednotný pohled na pravěké události není dnes dosažitelný, jako tomu bylo dříve, kdy takový pohled byl obvykle dílem jednoho badatele. Ještě v padesátých a možná i šedesátých letech minulého století panovalo přesvědčení, že cílem archeologického bádání je konečné, rozumné se pravdivé a jediné správné, poznání pravěkých dějin. Tomuto cíli byly podřízeny vědomě i nevědomě všechny součásti archeologie, počínaje pedagogickými programy, přes terénní výzkumy a jejich teoretickým vyhodnocením konče.

Dnes se ale projeví samostatné principy archeologického poznání, které je založeno na artefaktech, a ty jsou ve své podstatě mnohoznačné. Proto každý, kdo se bude dnes zabývat syntézou, dospěje ke zcela individuálnímu výsledku, který může ale být stejně objektivní, jako bude výsledek hodnocení artefaktů někým jiným. Současná sociologie dospěla k poznání, že studium společenských rolí člověka a lidských skupin nelze oddělovat od studia jejich artefaktů, jejichž význam není ve věcech jako takových, ale v tom, jaké vztahy tyto věci zprostředkují. Takové studium v současnosti může ovšem jednotlivé druhy vztahů mezi člověkem,

jeho artefakty a společností dostatečně odlišovat. To nepatří pro studium pravěkých artefaktů, kde tato mnohostrannost zprostředkujících vztahů je zdrojem mnohoznačnosti archeologických pramenů. Jakýmsi mezistupněm by mohly být artefakty raného až pozdního středověku, na nichž by se metody oddělování různých rolí artefaktů ve společnosti mohly testovat. Bohužel, přes velký pokrok středověkých studií v poslední době se něco podobného zatím nepodařilo.

Vztah archeologie a společnosti je specifický v daných podmínkách. Co podle vás zahrnuje pojem „public archaeology“ v našich podmínkách? Vidíte nějaké předchozí náznaky této orientace v naší archeologii?

Veřejnost se odjakživa zajímala o archeologii, ale myslím, že hlavně jako o něco, co přináší objevy neznámého, nové poklady a senzační poznání minulosti. Byla by to asi dlouhá diskuse o kořenech našeho muzejnictví, osvětě, popularizaci minulosti. Tato stránka archeologie je naneštěstí dodnes podporována sdělovacími prostředky. Jistě jste také již mluvil s novináři, kteří říkají: „Ještě jsem se nesetkal s živým archeologem“, a říkají to vesměs se zklamáním. Proto myslím, že archeologie si musí důstojný obraz u veřejnosti teprve vytvořit. Ten by měl odpovídat skutečnosti, jež může být více všední než senzační, a měl by v nějaké rozumné míře odrážet více méně omezené poznání, které má veřejnost v poznávání minulosti. Na to by ovšem museli být studenti a absolventi studia připraveni a dostatečně poučeni. Neměli by především podceňovat zájem veřejnosti, ale měli by vědět, jak tento zájem usměrnit a aktivitu nearcheologů využít. Trochu jiná bude asi spolupráce s dětmi a s dospělými.

Objevuje se už řada pokusů o takovýto postoj. V některých muzeích vzniká něco jako interaktivní expozice, kde už nejsou artefakty pasivní součástí

výstavy, ale návštěvníci mohou s nimi nějakým způsobem pracovat. Vy máte zkušenosti s prací v archeoparku, kterých je u nás již několik.

Letos jsem například navštívil výstavu v Nasavrkách, kde působí místní občanské sdružení, zabývající se keltskou minulostí kraje. Výstava výjimečně šťastným způsobem spojuje rekonstrukce, které zájemají veřejnost a specifickou odbornou stránku tématu. Myslím, že podobné aktivity patří k pozitivním projevům současné služby veřejnosti. Jejich podpora, věřím, by mohla omezit i ty negativní stránky, jež se dnes objevují ve formě rozebírání artefaktů na lokalitách pomocí detektorů, nebo rozvojem nelegálního obchodu se starožitnostmi vůbec. To je samozřejmě jevem, který se objevuje ve všech zemích, v některých ale mají v tomto ohledu již mnohem dokonalejší zákony než u nás.

Myslím, že by se archeologie mohla dostat i do učebních osnov základních nebo středních škol, třeba jen jako výběrový předmět. Nejen její výsledky ve smyslu historického poznání, ale i problémy působení archeologie na veřejnosti by se pak staly součástí všeobecného vzdělání. Archeologické nálezy nejsou v tomto směru osamocené, jsou jen součástí celého souboru kulturního dědictví. Péče o toto dědictví by měla být veřejným zájmem stejně, jako už se dnes dostává do povědomí lidí péče o přírodní prostředí. Je to jen druhá strana téže mince. Archeologie nemůže pominout zájem veřejnosti v tomto směru, protože její role, ať již uvažujeme o archeologii tradičně jako o historické disciplíně nebo jako součásti antropologických studií, se mění a rozšiřuje. Rekl bych, že se dnes archeologie do značné míry emancipuje v soustavě humanitních vědních oborů a že její vztah s veřejností bude stále více základním projevem těchto změn.

Děkuji za rozhovor.

Radomír TICHÝ